

before I can express a judgment about him.' (3 febr. 1865). Vgl. ook Cox, *Life*, 223-226. De these van Dozy dat de oude godsdienst van Arabië in oorsprong teruggaat op de godsdienst van Israël ten tijde van koning David, gaf een sterke impuls aan de godsdienst-historische interesse bij kritische geleerden.

25. In de brief vraagt Colenso Kuenen's advies met betrekking tot de vertaling van een aantal passages. Oorts naam wordt vaker in de brieven genoemd. Hij zond publicaties van zijn hand toe aan Colenso. Zie voor Oort C. Houtman, *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, IV (Kampen, 1998), 350-3.

26. Vgl. Guy, *Heretic*, 150.

27. Bisschop W.K. Macrorie, door Colenso gekarakteriseerd als 'the gallant clergyman who is willing to encounter the Goliath of Natal' (9 jan. 1869), en als degene die 'heads "the faithful"'. (20 jan. 1870).

28. *MvB*, 11-12. Vgl. *De Gids*, 208. Ook Cox, *Life*, I, 481-2, vergelijkt Colenso met Luther. Rees, *Letters*, 91, merkt op: 'Bishop Colenso believed himself to be fighting, all over again, the battle of sixteenth-century Protestantism

alsmede Kuenens evaluatie daarvan. Het eerste deel is bepalend voor het verstaan van het tweede.

Kuenen viel Wilson bij in diens opvatting dat de orthodoxie, wanneer zij zich beroept op het belijden van de kerk, feitelijk haar eigen opvattingen en Schriftbeschouwing tot maatstaf heeft gemaakt. Zij identificeert ze met de leer der kerk, zonder te verdisconteren dat de belijdenis der kerk in een concrete historische situatie is ontstaan en zonder zich ervan bewust te zijn, hoezeer het orthodoxe standpunt door eigentijdse wijsgerige en theologische opvattingen, die onder de noemer 'supranaturalisme' gebracht moeten worden, beïnvloed is. Wat de uitdrukking van het geloof betreft, staat de orthodoxie dichter bij de hervormers dan de moderne partij, maar de laatste handelt meer in hun geest en naar hun voorbeeld, 'wanneer zij hare godsdienstige overtuiging tracht uit te spreken in de taal en volgens de behoeften van den tegenwoordigen tijd'. De hervormers waren mensen die de moed hadden te breken met de overlevering. Kortom, niet de orthodoxen, maar de modernen zijn de ware erfgenamen van de reformatoren. De strijd in de Engelse kerk was er een 'tusschen gezag en vrijheid; tusschen het Protestantsche beginsel van vrij onderzoek en den Roomschen *Index*.'³⁰ Door Colenso is de strijd om het behoud van het erfgoed van het protestantisme voorbeeldig gestreden. Hij is de grote voorvechter 'van het beginsel van *free trade*, d.i. van vrije discussie en kritiek'. Hij behoort tot 'de kloeke mannen [van de partij van den vooruitgang], die de moeiten van den strijd gedragen hebben'.³¹

Kuenen eindigde zijn artikel van 1865 met de conclusie dat 'de partij van den vooruitgang' in de strijd om haar recht van bestaan de overwinning heeft behaald. In zijn terugblik van 1884 merkte hij op dat Colenso zich ten aanzien van 'de vatbaarheid der Kerk voor hervorming naar de behoeften des tijds' vergist heeft.³² In zijn correspondentie met Kuenen was de bisschop daarover aanvankelijk tamelijk optimistisch gestemd. De ondertekening van een petitie door ongeveer 10.000 geestelijken tegen de vrijspraak van Rowland Williams en Henry Briston Williams³³ werd door Colenso geïnterpreteerd als een signaal dat de conservatieve partij zich uiterst onbehaaglijk voelde onder de gegeven omstandigheden (2 sept. 1864). Blijkens een brief van 25 juni 1863 rekende hij op de overwinning: 'I share entirely in the confident hope expressed by yourself that it [the truth] will ultimately prevail, & obtain a triumphant victory even over such long-established & deeply-rooted prejudices, as still (I am sorry to say) abound in England.' Blijkens een brief van 14 oktober 1863 had hij stille hoop dat die al spoedig behaald zou worden: 'The storm is lulled just now in England: but I expect it will break out in a *final* gust of fury upon the publication of this Part [Part IV of the